

SZCZEPAŃSKA Aleksandra¹

Wymogi dotyczące środków transportowych przy przewozie zwierząt żywych

Transport zwierząt,
środki transportowe

Streszczenie

W artykule zaprezentowano zagadnienia związane z transportem zwierząt żywych drogą morską, powietrzną oraz lądową. Zwrócono szczególną uwagę na wymagania dotyczące środków transportu przy przewozie zwierząt. W literaturze fachowej transport zwierząt jest omawiany rzadko i w dość powierzchowny sposób. Problematyka przewozu zwierząt coraz częściej stanowi przedmiot zainteresowania opinii publicznej. Artykuł ma na celu zaprezentowanie działań logistycznych w obszarze transportu zwierząt żywych głównie poprzez ukazanie specyfiki tego rodzaju „ładunku” jako żywego organizmu, dla którego transport jest często źródłem stresu i nie naturalną sytuacją.

REQUIREMENTS FOR MEANS OF TRANSPORT FOR THE TRANSPORTATION OF LIVE ANIMALS

Abstract

The article presents issues related to transport of live animals by sea, air and land. The author pays special attention to the requirements for means of transport for the transportation of animals. In specialist literature the issue of transport of animals is rarely discussed and rather shallowly. This topic also more frequently becomes significant for public opinion. Article aims to present logistics operations connected with transport of live animals mainly by showing the specificity of this kind of "load" as a living organism, for which transportation is often a source of stress and is not a natural situation.

1. WSTĘP

Transport zwierząt żywych od dawna stanowi przedmiot zainteresowania opinii publicznej oraz organizacji społecznych zajmujących się ochroną praw zwierząt. Przewóz zwierząt zwłaszcza na dalekie odległości niesie ze sobą ryzyko urazów i jest niewątpliwie źródłem stresu, dlatego środki transportowe do ich przewozu muszą być odpowiednio zaprojektowane oraz wyposażone. Nie budzi wątpliwości potrzeba zapewnienia zwierzętom humanitarnych warunków oraz odpowiedniego traktowania podczas transportu.

Podstawowymi informacjami które są potrzebne przy doborze środków transportu do przewozu zwierząt żywych są: rodzaj przewożonych zwierząt oraz ich ilość. W rozumieniu Rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie szczegółowych warunków i sposobu transportu zwierząt transport oznacza „przewóz zwierząt za pomocą środka transportu łącznie z załadunkiem i wyładunkiem zwierząt” podróż oznacza” transport zwierząt z miejsca wysyłki do miejsca przeznaczenia” [13]

2. PRZEPISY DOTYCZĄCE PRZEWOZU ZWIERZĄT ŻYWYCH

Transport zwierząt w ostatnim dziesięcioleciu uległ zasadniczym zmianom. Przełomowym okresem w prawodawstwie dotyczącym transportu zwierząt były lata 1997-2005, powstały wtedy akty prawne regulujące tą problematykę w Polsce. 21 sierpnia 1997r. powstała ustawa o ochronie praw zwierząt, określona w niej zasada szacunku i ochrony życia zwierząt (art. 1 ust.1 :*Zwierzę jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę.*) [10] zobowiązuje do zapewnienia zwierzęciu właściwego traktowania oraz stworzenia mu właściwych warunków bytowania ,zgodnych z potrzebami danego gatunku ,rasy i płci. Do podejmowania działań na rzecz ochrony zwierząt zostały powołane organy administracji publicznej. Zgodnie z ustawą powinny one współpracować z odpowiednimi instytucjami i organizacjami krajowymi i międzynarodowymi w tym z Państwową Inspekcją Weterynaryjną. [11] W rozdziale 7 Ustawy o ochronie praw zwierząt zostało szczegółowo opisane zagadnienia dotyczące transportu zwierząt w myśl tych przepisów transport zwierząt powinien odbywać się środkami do tego celu przystosowanymi oraz powinny być zapewnione odpowiednie warunki a w szczególności:

- Zwierzęta powinny być prawidłowo ulokowane tak aby uwięzy nie krępowały im leżenia i wstawania podczas długiej podróży,
- Podłoga pojazdów powinna mieć odpowiednią nawierzchnie która zapewni dobra przyczepność kończyn

¹ A. Szczepańska, mgr Politechnika Częstochowska, Wydział Zarządzania, Instytut Logistyki i Zarządzania Międzynarodowego, 42-200 Częstochowa, Al. Armii Krajowej 19B, Tel. 34/3250-330, e-mail: olabelof@op.pl

- Środki transportu zwierząt muszą spełniać warunki utrzymania dostatecznej przestrzeni, temperatury oraz odpowiedniej wentylacji,
- W trakcie transportu na dalekie odległości zwierzęta muszą mieć zapienioną karmę oraz dostateczną ilość wody
- Zwierzętom okaleczonym, które doznały zranienia podczas transportu zapewnia się pomoc weterynaryjną
- Zwierzęta wwożone do kraju i wywożone za granicę powinny być transportowane możliwie jak najkrótszą drogą a odprawa graniczna tego typu środków transportu odbywa się poza kolejnością
- Zabrania się przewożenia zwierząt w okresie okołoporodowym oraz młodych zwierząt które są nie zdolne do przyjmowania stałych pokarmów
- Zabrania się przewożenia zwierząt jednokopytnych wielopoziomowymi środkami transportu
- Zabrania się przewożenia zwierząt chorych lub rannych z wyjątkiem transportu do lecznicy lub do uboju sanitarnego. [10]

Transport na dalekie odległości czyli transport długodystansowy o którym mowa w ustawie oznacza przewóz zwierząt przekraczający 8 godzin.

6.października 2003 roku na podstawie powyższej ustawy zostało wprowadzone Rozporządzenie Ministra Infrastruktury w sprawie szczególnych warunków i sposobu transportu zwierząt ,rozporządzenie to bardziej szczegółowo reguluje m.in. sprawę transportu zwierząt żywych dzieląc go na poszczególne gatunki i przedziały wiekowe zwierząt.

3. TRANSPORT ZWIERZĄT ŻYWYCH DROGĄ MORSKĄ

Przewóz zwierząt może odbywać się zarówno drogą lądową, morską jak i powietrzną. Transport zwierząt żywych drogą morską odbywa się: statkami przewożącymi kontenery z domowymi zwierzętami, wyspecjalizowanymi statkami towarowymi lub w przypadku pojedynczych zwierząt statkami pasażerskimi i promami.

Biorąc pod uwagę przeznaczenie eksploatacyjne wyróżniamy statki:

- Uniwersalne do przewozu ładunków drobnicowych oraz masowych
- Wyspecjalizowane do których zaliczymy między innymi: bydłowe, które zostały zaprojektowane w taki sposób aby gwarantowały odpowiednie warunki do transportu zwierząt. [4] Nowoczesne bydłowce są zdolne do przewozu 18 tysięcy sztuk bydła lub 75 tys. sztuk owiec.

W czerwcu 1998 roku zostało wprowadzone Rozporządzenie Ministra Transportu i gospodarki Morskiej w sprawie szczegółowych zasad i warunków transportu zwierząt. Normy żywieniowo bytowe zostały szczegółowo opisane w Rozporządzeniu z dnia 30 października 2003 roku.

Pomimo korzystnych uwarunkowań geograficznych sprzyjających rozwojowi transportu wodnego zarówno morskiego jak i śródlądowego poziom wykorzystywania żeglugi w gospodarce kraju jest stosunkowo niski. Również transport zwierząt w tej gałęzi jest marginalny. Wynika to między innymi z niedostatecznego rozwoju usług portowych, słabego powiązania komunikacyjnego z obszarami lądowymi oraz niskim udziałem dróg wodnych o parametrach międzynarodowych. [7]

W tabeli 1 przedstawiono powierzchnie przypadające na zwierzę w zależności od jego gabarytów w transporcie morskim. Dane te różnić się mogą w zależności od masy zwierzęcia oraz jego rozmiarów, jak również od jego warunków fizycznych, przewidywanego czasu podróży oraz warunków meteorologicznych w czasie transportu.

Tab. 1 Wielkości powierzchni ładunkowej dla poszczególnych gatunków zwierząt w transporcie drogą morską

Gatunek	Waga żywa w kg	Powierzchnia w m ² /zwierzę
Konie	300/400	1,175/1,45
Bydło	400/500	1,305/1,5525
Owce	40/50	0,29/0,315
Świnie	100	0,85

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [13]

4. TRANSPORT ZWIERZĄT ŻYWYCH DROGĄ POWIETRZNĄ

Transport drogą powietrzną jest najszybciej rozwijającą się gałęzią transportu na świecie, ale wymaga stosunkowo dużych nakładów finansowych a co za tym idzie na jego rozwój stać tylko bogate kraje. [4] Infrastruktura transportu lotniczego wykazuje pełną analogię do infrastruktury innych gałęzi transportu. [7] Polski transport lotniczy w okresie 2007-2009 należał do rynków posiadających olbrzymi potencjał wzrostowy. Decydują o tym takie czynniki jak: stopniowe bogacenie się społeczeństwa, zwiększenie liczby przewoźników, ekspansja „przewoźników niskokosztowych”, rozwój turystyki zagranicznej. [5] Transport zwierząt żywych drogą powietrzną uzależniony jest w największym stopniu od rodzaju przewożonych zwierząt ,zupełnie inne warunki i środki należy zapewnić dla transportu małych zwierząt domowych takich jak psy i koty a zupełnie inna skala problematyki objawia się przy transporcie dużych zwierząt hodowlanych takich jak bydło, konie itp. W dzisiejszych czasach, kiedy ludzie często korzystają z tego rodzaju transportu podróżowanie ze zwierzętami jest bardzo częstym zjawiskiem. Przewóz zwierząt transportem lotniczym możliwy jest wyłącznie po dokonaniu wcześniejszej rezerwacji. [14] Przy dokonywaniu rezerwacji należy podać między innymi:

- Rasę zwierzęcia
- Wielkość, wagę

- Wielkość klatki
- Port przeznaczenia

Istnieją trzy formy przewozu zwierząt samolotem

- Jako bagaż pasażerski na pokładzie samolotu (małe psy lub koty)
- Jako bagaż pasażerski w luku bagażowym (zwierzę w luku bagażowym przewożone jest w specjalnie przygotowanym, klimatyzowanym miejscu)
- Jako cargo (zwierzę podróżujące bez pasażera)

Klatki oraz kontenery do transportu zwierząt drogą powietrzną muszą być specjalnie zaprojektowane tak aby uniemożliwiały zranienie zwierzęcia przez inne ładunki oraz były na tyle silne i solidne żeby zwierzę nie wydostało się na zewnątrz. Klatki i kontenery powinny być specjalnie ułożone lub przymocowane tak aby podczas startu, lądowania czy turbulencji zwierzę nie doznało urazów. [8] Zwierzęta takie jak konie często na dalekie odległości transportowane są samolotem. Konie sportowe przewożone są zazwyczaj na różnego rodzaju zawody hipiczne lub pokazy. Zwierzęta te umieszczane są w przenośnych skrzyniach (boksach) w których boczne ściany wyłożone są matami kokosowymi. Ograniczona przestrzeń w skrzyni jest niezbędna. Przestraszone konie w nieodpowiednio przystosowanych skrzyniach mogą się dotkliwie zranić. Uzasadnione wydaje się być podawanie zwierzętom leków uspokajających przed podróżą.

W tabeli 2 przedstawiono powierzchnie przypadające na zwierzę w zależności od jego gabarytów w transporcie drogą powietrzną. Gęstość załadunku zwierząt powinna być względnie wysoka. Należy wziąć jednak pod uwagę, aby wszystkie zwierzęta miały możliwość położenia się. Przy decydowaniu o gęstości załadunku powinno się również zwrócić uwagę na całkowity czas podróży, klimat oraz godziny przybycia na miejsce.

Tab. 2 Wielkości powierzchni ładunkowej dla poszczególnych gatunków zwierząt w transporcie drogą powietrzną

Gatunek	Średnia waga w kg	Powierzchnia w m ² /zwierzę
Konie	300-400	1,04
Bydło	500	1,27
Owce	50	0,30
Świnie	100	0,51

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [13]

5. TRANSPORT ZWIERZĄT ŻYWYCH DROGĄ LĄDOWĄ

Transport drogą lądową możemy podzielić na samochodowy oraz transport kolejowy. [2] Od 1990 roku względy ekonomiczne a przede wszystkim względy humanitarne doprowadziły do wyeliminowania transportu kolejowego w przewozach zwierząt żywych przeznaczonych na rzeź na rzecz transportu drogowego. Dogodność transportu drogowego wynika między innymi z faktu maksymalnego skrócenia czasu przewozu i wyeliminowania stresujących dla zwierząt przeładunków. [1]

Transport samochodowy to jeden z najczęściej wykorzystywanych działów transportu do przewozu zwierząt. Charakteryzuje się szybkością przewozu oraz elastycznością, która wynika z gęstej sieci dróg i autostrad. [4] W ostatnich latach wraz ze wzrostem zarejestrowanych pojazdów na terenie Polski zwiększyły się oczekiwania uczestników ruchu samochodowego co do standardów transportowych. [3] W latach 2007-2010 nastąpił dynamiczny rozwój systemu transportowego w Polsce w znacznym stopniu przyczyniła się do tego kończąca realizację projektów transportowych współfinansowanych ze środków UE w ramach okresu finansowania 2007-2013. według danych GUS ogólna długość dróg publicznych wyniosła w 2009 roku 384,1 tys. km i była o 1,5 tys. km (0,4%) dłuższa niż w 2006 roku. W 2009 roku udział dróg publicznych o nawierzchni twardej w długości dróg publicznych ogółem stanowił 69,9%. Pomimo tych pozytywnych zmian zdaniem Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad w 2009 roku ponad 40% dróg krajowych wymagało przeprowadzenia gruntownych remontów w najbliższym czasie do natychmiastowego remontu zostało zakwalifikowanych 19%. Większość dróg w Polsce jest przystosowana do ruchu o nacisku 8-10 ton na oś. [5] Należy przypuszczać iż wraz z poprawą infrastruktury drogowej poprawi się ogólna sytuacja w przewozie zwierząt żywych. Wynikać to będzie między innymi ze zwiększenia przepustowości w ruchu drogowym, oraz zwiększenia prędkości na drogach i w rezultacie skrócenia czasu przewozu. Sytuacja ta może prowadzić do obniżenia kosztów transportu zwierząt.

Ładowność większości pojazdów w tej gałęzi transportu mieści się w przedziale od 1 do 40 ton. Zdecydowanie rzadziej spotyka się jednostki o większej ładowności. [6]

Na mocy ustawy z dnia 6.09.2001 o transporcie drogowym powołana została równocześnie Inspekcja Transportu Drogowego jej zadaniem jest kontrola przestrzegania zasad prawidłowego wykonywania usług transportowych a w szczególności:

- Dokumentów związanych z wykonywaniem transportu drogowego
- Dokumentów przewozowych, związanych z wykonywaniem transportu
- Przestrzegania przepisów dotyczących okresów prowadzenia pojazdu, czasu pracy kierowców oraz obowiązkowych przerw
- Przestrzegania zasad i warunków transportu zwierząt. [7]

W celu zapewnienia skutecznej współpracy pomiędzy ITD a Inspekcją Weterynaryjną 18 sierpnia 2004 roku powstało Porozumienie o współdziałaniu Inspekcji Weterynaryjnej a Inspekcji Transportu Drogowego na mocy tych przepisów organizowane są wspólne kontrole oraz podejmowane są czynności mające na celu nadzorowanie warunków transportu, a w szczególności nadzoru nad przestrzeganiem przepisów o ochronie zwierząt. W ramach tej współpracy strony ustaliły:

- Przeprowadzanie wspólnych kontroli w uzgodnionym wcześniej miejscu i terminie
- Wzajemne przekazywanie informacji oraz raportów z analizy problemów wynikających z transportu zwierząt
- Wymianę doświadczeń dla zapewnienia bezpieczeństwa w transporcie drogowym, komunikacji międzynarodowej
- Przekazywanie głównemu lekarzowi weterynarii informacji rocznej z własnej kontroli środków transportu do przewozu zwierząt oraz z nieprawidłowości które wynikały w tym zakresie [12]

W rozumieniu prawa przewoźnik to „osoba fizyczna lub prawna dokonująca zarobkowo transportu zwierząt w imieniu własnym lub w imieniu innej osoby albo dostarczająca środki transportu przystosowane do przewozu zwierząt.” [13] Aby przewoźnik mógł przewieźć zwierzęta przeznaczone do transportu musi wyznaczyć konwojenta – „osobę posiadającą kwalifikacje określone w przepisach w sprawie szczegółowych warunków i trybu potwierdzenia kwalifikacji dla kierowców i konwojentów, opiekujących się zwierzętami i dozorującą zwierzęta w czasie transportu, odpowiedzialną za humanitarne postępowanie wobec zwierząt oraz wykonującą niezbędne czynności obsługowe zwierząt”. [13] Aby uzyskać kwalifikacje konwojenta zwierząt trzeba odbyć kurs państwowy a następnie pozytywnie zdać egzamin. Kursy konwojentów przeznaczone są dla osób zatrudnionych przy przewozie zwierząt.

W tabeli 3 przedstawiono powierzchownie przypadające na zwierzę w zależności od jego gabarytów w transporcie drogą lądową. Wielkość, rasa oraz warunki fizyczne mogą wskazywać, iż wymagana minimalna powierzchnia, podana poniżej powinna zostać zwiększona. Przy uwzględnianiu gęstości załadunku należy wziąć również pod uwagę warunki meteorologiczne oraz czas trwania podróży.

Tab. 3 Wielkości powierzchni ładunkowej dla poszczególnych gatunków zwierząt w transporcie drogą lądową

Gatunek	Średnia waga w kg	Powierzchnia w m ² /zwierzę
Konie	500-600	1,75
Bydło	550	1,30-1,60
Owce	50	0,20-0,30
Świnie	100	0,43

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [13]

6. PRZEPLYWY HANDLOWE ZWIERZĄT ŻYWYCH

Od 1 stycznia 2007 roku transport zwierząt podlega przepisom Zarządzenia (WE) 1/2005 „w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań”. Zarządzenie to doprowadziło do konieczności modernizacji środków transportowych. Firmy transportowe zmuszone są do instalacji w swoich pojazdach między innymi systemów pojenia, karmienia systemów wentylacyjnych. Konieczne stało się również zainstalowanie systemów nawigacji w pojazdach. Inwestycje na modernizację pojazdów do przewozu zwierząt znacznie wzrosły w ostatnich latach w skutek nowych rozporządzeń jednakże ceny rynkowe transportu zwierząt nie zwiększyły się znacznie, co oznacza, iż zmniejszyła się marża firm transportowych. Od 2007 roku Zarządzenie zostaje powoli wprowadzane jednakże w 2010 roku nie zostało jeszcze w pełni wdrożone we wszystkich krajach UE. [9] Należy przypuszczać, iż Zarządzenie może mieć negatywny wpływ na przepływy handlowe zwierząt szczególnie ze względu na podwyższone koszty związane z transportem. Poniższa tabela pokazuje jak na przestrzeni trzech lat kształtował się eksport zwierząt żywych z Polski do krajów: Europy Śr.-Wsch., Rozwijających się, Rozwiniętych oraz do UE.

Tab. 4. Eksport zwierząt z Polski w latach 2008-2010

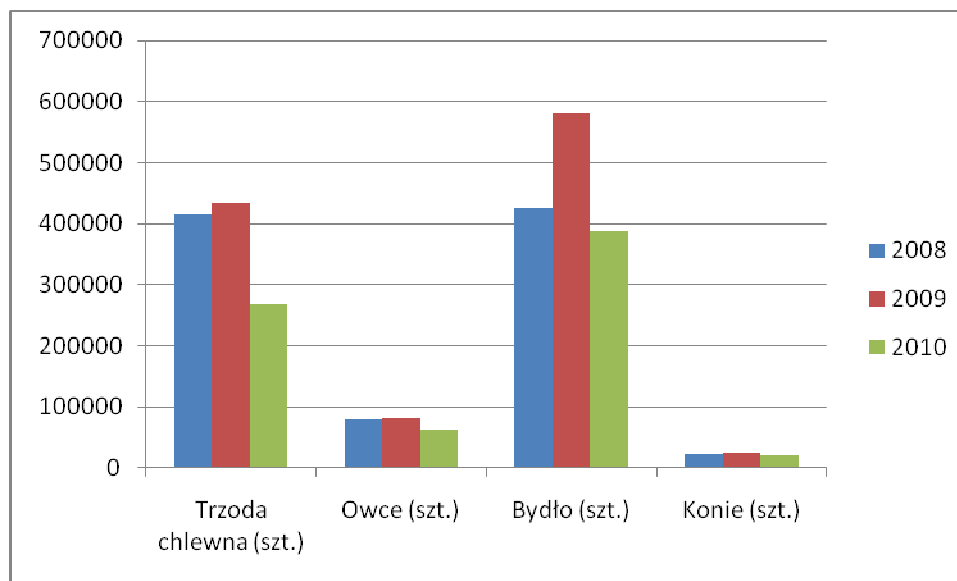
	2008	2009	2010
Kraje Europy Śr.-Wsch.			
wartość w zł	192 124 719	301 575 856	140 105 268
wartość w euro	55 015 904	69 221 684	35 073 999
Kraje rozwijające się			
wartość w zł	24 160 355	41 947 818	24 527 322
wartość w euro	6 773 329	9 633 384	6 097 874
Pozostałe kraje rozwinięte			
wartość w zł	2 598 780	1 835 378	980 799
wartość w euro	781 665	432 381	244 770
Unia Europejska			
wartość w zł	588 332 442	812 997 340	670 394 198
wartość w euro	168 099 234	188 089 897	167 579 573
Łącznie w zł	807 216 296	1 158 356 392	836 007 587
Łącznie w euro	230 670 132	267 377 346	208 996 216

Źródło: Opracowanie własne na podstawie statystyk GUS

Powyższe dane dotyczą wszystkich zwierząt żywych eksportowanych z Polski. Na podstawie danych zawartych w tabeli można zauważyć jak kształtowały się przepływy handlowe zwierząt żywych a w szczególności zwierząt rzeźnych. Tabela pokazuje wartości eksportu zwierząt z Polski do innych krajów obrazując jednocześnie obciążenia transportowe. W roku 2010 widać wyraźny spadek eksportu w stosunku do roku 2009 spowodowany głównie światowym kryzysem gospodarczym. Wartości tego spadku wykazują jednak bardzo silne zróżnicowanie w zakresie kierunków eksportu o ile łączny spadek w roku 2010-2009 wyniósł 28% o tyle w tym samym okresie spadek ten do krajów Europy Śr –Wsch. Wyniósł 49% zaś do Unii Europejskiej 11 %.

W przypadku Krajów Europy Śr-Wsch. Naszym największym importerem jest Rosja do której eksport kształtował się następująco 2008 (67 910 036 zł) 2009 (174 059 617zł) 2010 (46 554 039zł) Drastyczny spadek transportu zwierząt do Rosji w roku 2010-2009 wyniósł aż 73%. Natomiast w stosunku do Krajów Unii Europejskiej Największym Importerem były Włochy do których eksport zwierząt w poszczególnych latach wyglądał następująco: 2008 (271 042 743zł) 2009 (327 114 947zł) 2010 (246 915 334 zł) Spadek transportu zwierząt żywych do Włoch w roku 2010-2009 wyniósł 25%.

Zwierzęta które są najczęściej eksportowane z Polski do innych krajów to między innymi: bydło, owce, trzoda chlewna oraz konie. Największy spadek w latach 2010-2009 odnotowano w przypadku bydła 34% oraz trzody chlewnej 38%.jednakże należy zauważyć iż w przypadku koni oraz owiec również obserwujemy tendencje spadkową. Pokazuje to Rysunek nr.1

Rys.1 Eksport z Polski zwierząt poszczególnych gatunków w latach 2008-2010

Źródło: Opracowanie własna na podstawie statystyk GUS

7. WNIOSKI

Powyższe dane pokazują spadek eksportu zwierząt żywych a przez to spadek obciążenia transportu głównie w skutek kryzysu. Prócz ogólnej diagnozy określającej jako najważniejszą przyczynę Światowy kryzys gospodarczy. Należy przypuszczać iż sytuacja ta podyktowana jest także innymi czynnikami takimi jak wysokie koszty transportu, koszty związane z modernizacją środków transportowych do przewozu zwierząt oraz coraz bardziej restrykcyjne prawo w tym zakresie. Niewykluczone iż w najbliższym czasie może zmienić się tendencja eksportu zwierząt żywych szczególnie dla potrzeb rzeźnych na tendencję eksportu mięsa.

8. BIBLIOGRAFIA

- [1] A. Marczuk, *Transport zwierząt na tle wymagań UE*. KMiUR Akademia Rolnicza w Lublinie
- [2] C. Skowronek, Z. Saryusz-Wolski, *Logistyka w Przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 2008
- [3] D. Krzywdą, *Oplaty w transporcie drogowym jako determinanta dostępu do infrastruktury transportowej*, Logistyka 3/2012
- [4] M. Stajniak, M. Hajdul, M. Foltyński, A. Krupa, *Transport i spedycja*, Biblioteka logistyki, Poznań 2007
- [5] Pod kierunkiem P.Żubera, *Raport Polska 2011*, Ministerstwo rozwoju regionalnego, Warszawa 2011
- [6] Por. E. Gołemska, *Kompendium wiedzy o logistyce*. PWN, Warszawa, 2001
- [7] Por. W. Rydzkowski, K. Wojewódzka-Król, *Transport*, wyd. III, PWN, Warszawa 2010
- [8] M.Wach-Kloskowska, *Wymagania dotyczące środków transportu i opakowań przy przewozie zwierząt żywych ze szczególnym uwzględnieniem transportu lotniczego*. Logistyka 2/2004
- [9] Analiza wpływu Zarządzenia (WE) nr.1/2005 na ochronę zwierząt podczas transportu
- [10] Dziennik Ustaw z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt żywych

- [11] E.Berkowska, M Gwiazdowicz, M.Sobolewski, *Transport zwierząt-prawo, praktyka, perspektywy*. Kancelaria sejmu biuro studiów i ekspertyz. Kwiecień 2002 Nr. 894
- [12] Porozumienie o współdziałaniu Inspekcji Weterynaryjnej i Inspekcji Transportu Drogowego z dnia 18 sierpnia 2004 r.
- [13] Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 6 października 2003r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu transportu zwierząt.
- [14] www.lotnisko-chopina.pl